

Horáková, Michaela

K dosavadními bádání o barokní homiletice

In: Horáková, Michaela. *Karel Račín - nedoceněný barokní autor*. Vyd. 1.
V Brně: Masarykova univerzita, 2005, pp. 6-24

ISBN 8021039221

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/123544>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

I.

K dosavadnímu bádání o barokní homiletice

Význam barokní homiletiky je nesporný z několika základních aspektů. Bez vědeckého studia barokní homiletiky nemůžeme poznat dobovou literaturu jako celek, nemůžeme objektivně posoudit její vývoj, pochopit její kontinuitu s předchozím i následujícím literárním stavem a spravedlivě zhodnotit její místo v našem písemnictví. Rozbor barokní homiletiky vytváří i dostatečný prostor především pro zjištění genologická a komparativní.

Přesto patří barokní homiletika (a homiletika vůbec) k těm žánrům starší literatury, kterým nebyla dosud věnována adekvátní pozornost. Tato skutečnost může souviset s chápáním homiletického žánru jako pomezního a polysynkretického, jemuž byly přirozeně při zkoumání barokní literatury upřednostněny „čistě“ žánry, jako například duchovní poezie. Zkoumání barokní homiletiky ovlivnil pochopitelně i fakt kvantitativního zastoupení žánru, představujícího spolu s kancionálovou tvorbou nejpočetnější část soudobé literární produkce: barokní postily obsahují totiž často – na rozdíl od homiletických souborů starších období – kolem tisíce stran foliového nebo kvartového formátu. Svou roli při studiu barokní homiletiky sehrála i skutečnost její poměrně obtížné dostupnosti. Novými edicemi je homiletická tvorba v porovnání s jinými barokními žánry zpřístupněna stále ještě málo¹ a vzhledem ke svému rozsahu i neúplně nebo výběrově. Přesto lze však dosavadní edice pokládat za v podstatě citlivý výběr z umělecky závažné produkce.

V neposlední řadě ovlivnil výzkum barokní homiletiky a barokní literatury vůbec také fakt její recepce. Ta podléhala na rozdíl od recepce literatury středověké i renesanční extrémním hodnocením jak badatelů, tak čtenářů. K dvojímu krajnímu hodnocení barokní literatury tendují kromě příslušníků generace osvícenské a pozitivistické zvláště badatelé, jejichž doménou bylo zkoumání izolované epochy, především ti, kteří v baroku reflektovali svoje osobní přesvědčení, a v důsledku toho buď baroko bezvýhradně přijímali, nebo jej odmítali. Bádání totiž souvisí s celým komplexem faktorů, mezi nimiž donedávna důležitou roli hrály jevy mimoliterární. V hodnocení literární tvorby se do určité míry odrážely

¹ Výjimku tvoří především tři knihy vydané Společností Cisterciána Sarensis v l. 1995–2000 (Medotekoucí sláva na hůře Libanu, ed. Bohumír Lifka, 1995, Žena krásná náramně, ed. Milan Kopecký a kol., 1998, Nádoba zapálená, ed. Michaela Horáková a kol., 2000) a dva výběry se širším záběrem na barokní prózu vůbec (Malý svět jest člověk, 1995, Vít jest život člověka, 2000, v obou případech ed. Miloš Sládek). Jejich zevrubnější deskriptci i hodnocení obsahují závěrečné pasáže této kapitoly.

faktory ideologické, politické a osobnostní, které měli vztah k celkovému společenskému klimatu. Přesto vědecké výsledky přetrvávají a barokologické bádání postupuje k výsledkům materiálově novým a zpřesňujícím.

Bude třeba teprve doložit, že názor na zpoždění soustavného výzkumu barokní literatury v české vědě posledních čtyřiceti let z důvodu politických je oprávněný. Ukazuje se, že barokologické bádání neustrnulo a že navazovalo na výsledky z 30. let.² Úkoly bádání byly shrnuty, rozšířeny a zčásti realizovány v duchu brněnské barokologické konference.³ Určitá izolovanost českého bádání po roce 1948 je ovšem nepochybná.⁴ Mám na mysli především absenci operativní výměny vědeckých informací, např. nebylo možno účastnit se stejně jako západoevropští kolegové studijních a přednáškových pobytů a vědeckých konferencí. Díky soustředění na materiál a cílevědomé píli předních badatelů vznikly však plodné výsledky, které se projeví v časopiseckých a sborníkových statích, edicích a syntézách.

Od 70. let rostl postupně badatelský zájem o témata oficiálně neprosazovaná, v některých případech i jako projev opozice vůči vládnoucí ideologii. Nenormální politická a kulturní situace, kdy platil zákaz publikování řady spisovatelů i zákaz publikací o určitých autorech, vyvolala nenormální čtenářskou recepci, projevující se mimo jiné i rychlým rozprodejem knih a sborníků. Část z nich vyšla i téměř ilegálně a udržovala spolu s knihami z oficiálních nakladatelství kontinuitu barokologického bádání. Domácí barokologický proud bude ovšem nutno spojit s proudem zahraničním. V něm se vyskytovaly především práce syntetické, jejichž autoři využívali nezřídka rozborů domácích badatelů.⁵ Opustíme-li český materiál, najdeme v zahraniční produkci několik spisů poučných pro zkoumání homiletického žánru. Jde o spisy buď převážně teoretické,⁶ nebo praktické, totiž fakticky příručky pro klerus.⁷ Nutno ještě upozornit na to, že závažný trend zkoumat kulturněhistorickou epochu interdisciplinárně se v případě baroka uplatňuje jak v prostředí domácím (srov. např. pražskou konferenci o Bohuslavu Balbínovi už v roce 1988), tak v zahraničí (srov. např. glasgovskou a woltenbüttelskou konferenci o emblému v roce 1989 a 1994).

Pro novou, objektivní a kvalitativně vyšší syntézu literatury epochy baroka v kontextu české literární historie nebyly zatím vytvořeny potřebné předpoklady. Než však k syntéze přistoupí badatelé schopní abstrahovat od apriorních

² Tj. na studie F. X. Šaldy, J. Vašici, Z. Kalisty, V. Bitnara aj. (viz dále). – Shrnutí barokologického bádání od 30. let po aktuální současnost (r. 2001) spolu s jeho analýzou je tématem mé statě Arne Novák a další vývoj barokologického bádání (Sb. z konference k výročí A. Nováka, 2002–2003, srov. závěrečný seznam literatury).

³ Sb. O barokní kultuře. Brno 1968 (viz dále).

⁴ Je to zvlášť patrné ve srovnání s bádáním německým, jež vykazuje syntézy zejména vydané v rámci wolfenbüttelského barokního kruhu (v. l. 1973–2005 zatím 35 svazků knižních prací).

⁵ Srov. Kratochvíl, A.: Das böhmische Barock. (Ausgewählte Kapitel aus der tschechischen Kulturgeschichte.) München 1989.

⁶ Davies, H.: Like Angels from a Cloud. The English Metaphysical Preachers 1588–1645. San Marino 1986.

⁷ Wilson-Kastner, P.: Imagery for Preaching. Minneapolis 1989.

hodnotících soudů, bude třeba rozšířit okruh materiálových prací, v nichž nemůže chybět ani problematika homiletická.

Zamyslíme-li se nyní nad badateli důležitými pro naše téma, musíme především uvést F. X. Šaldu s jeho studií *O literárním baroku cizím i domácím*⁸ a Václava Černého s *Esejem o básnickém baroku*.⁹ Pro umělecké hodnoty baroka projevil jemné pochopení Arne Novák jak ve studii *Praha barokní*,¹⁰ tak v syntéze *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny* (spoluautorem byl Jan V. Novák).¹¹ Zkoumání barokní homiletiky jako dílčí problematika zůstalo v citovaných spisech nutně stranou zájmu. Speciálně se jí věnovali Hynek Hrubý, Josef Vašica, Zdeněk Kalista, Milan Kopecký, Alena Šubrtová, počínaje 90. lety především autorka tohoto spisu, Miloš Sládek, dosud naposledy Libor Pavera.

Hynek Hrubý patří k té fázi naší literární historie, kdy vědeckou základnu tvořili převážně středoškolská profesori, kteří svými články v časopisech a výročních zprávách připravovali půdu pro pozdější syntézy. Hrubý, profesor vyšší reálky v Kutné Hoře, zpracoval na podnět Jana Gebauera rozsáhlou knižní studii *České postily*.¹² Spis byl poctěn na základě příznivých posudků univerzitních profesorů Jana Gebauera a Jaroslava Vlčka jubilejní cenou Královské české společnosti nauk. Hrubý do své monografie zařadil výklady o postilách v českém prostředí na ploše šesti století (od 14. do 19. století). Jeho spis je spíše popisnou rukověť a bibliografickou pomůckou než dílem hodnotícím a srovnávacím. Přesto pro nás stále zůstává základní prací pro studium staročeské homiletiky.

Výklady o barokní homiletice jsou zde rozděleny do dvou kapitol podle dvou pobělohorských století. Takové mechanické členění není však v knize uplatněno důsledně (srov. např. první kapitolu s názvem *Doba před Husem*). Hrubý usiluje o to, aby byl v jedné kapitole zastoupen celek obdobných jevů. Na rozdíl od Vlčkových *Dějin* pojednává o postilách různých konfesí v rámci příslušné kapitoly. V ní zpravidla po obecném úvodu o charakteru dobové postilografie následuje popis vybraných postil a v různé míře i ukázka z nich. Pokud jde o Hrubého hodnocení materiálu, bylo poukázáno na Vlčkův vliv.¹³ Tento názor si zasluhuje určitého zpřesnění a rozvedení. Vlčkův vliv na Hrubého je ovšem nepopíratelný, především v komplexním pojetí barokní homiletiky, tj. v chápání celku oficiální katolické produkce jako regresivní. Avšak při důkladnějším zkoumání vztahu Hrubého k Vlčkovi se ukazuje, že Hrubý Vlčkovo hodnocení často citoval, popř. dokumentoval, ale zároveň se od něho odchyluje samostatnými dílčími soudy, zejména v kapitole o 17. století. Na rozdíl od ní kapitola o 18. století Vlčkovi názorově velmi podléhá.

V kapitole o 17. století se pojednává nejprve o tvorbě pěti kazatelů „evangelických“ v terminologii Hrubého (Slovacius, Rozacius, Dikast, Žalanský, Borov-

⁸ In: *Studie literárněhistorické a kritické*. Praha 1937, s. 75n.

⁹ Praha 1937.

¹⁰ 3. vyd., Praha 1938; 1. vyd. je z r. 1915.

¹¹ Olomouc 1936–1939.

¹² Praha 1901.

¹³ Srov. Kopecký, M.: *K české barokní homiletice*. In: *O barokní kultuře*, Brno 1968, s. 61.

ský) a dvou českobratrských (Petrozelin, Konečný), následuje přehled o tvorbě exulantské (Vrbenský, Megandr, Pilařík, Martinius, Komenský, Motešický) a o postilografii katolické (Scipio, Šteyer, Hallý-Galli, Košetický, Pelta). Kapitola o 18. století obsahuje po úvodu o vítězné protireformaci pasáž o postilografii domácí jezuitské (Kleklar, Barner, Nitsch, Bilovský, Koniáš, Veselý) a jiných katolických řádů (Račín, Náchodský, Axlar, Damascén, Kelský, Pelišot, Táborský, Khun), dále podává výběr z produkce exulantské (Kleych, Pešek) a z postil slovenských (Máčaj, Blazius, Milec, Lissoviny, Sartorius). Jednotlivým kazatelům věnuje Hrubý různou pozornost – od pouhého uvedení základního bibliografického údaje (např. u Pelty na s. 238) přes stručný popis postily a ukázkou z ní, někdy i s hodnocením (např. u Pelišota na s. 284–285) až po zevrubný výklad, zastoupený největším počtem stránek u Bilovského (s. 244–255).

V celé kapitole o 17. století necituje Hrubý Vlčka ani jednou, a pokud jde o odlišný materiál, uvádí na rozdíl od něho např. Slovaciovy postily s jejich podrobným popisem. Diference v hodnocení Vlčka a Hrubého se projevuje markantně především u Šteyera: Vlček uvádí jeho postilu pouze názvem a současně jej hodnotí negativně jako duševního otce Koniášova (srov. ve vyd. z r. 1951 na s. 607), kdežto Hrubý považuje Šteyerovu postilu za nejlepší z katolických a věnuje jí jeden z delších výkladů (srov. s. 231–237). Řadí ji navíc v doslovu ke svému spisu jako jedinou z katolických postil mezi „vzácná díla, jež budou vždy ozdobou naší literatury“. V souvislosti s 18. stoletím se u Hrubého objevují charakteristiky podle Vlčka, např. D. Nitsche (srov. 243–244), ale Hrubý má zde spíše tendenci Vlčkovo hodnocení dokumentovat (např. u Veselého na s. 266) a rozvádět zpravidla upozorněním na další doklady z homiletických textů (např. u Bilovského na s. 254).

Za důležité pokládám, že Hrubý pracoval, a to i kriticky, s další cennou literaturou předmětu. Jde především o Jungmannovu Historii literatury české,¹⁴ kterou správně opravuje např. v údaji o Dikastově postile (srov. s. 209) a o postile Hunniově (srov. s. 220). Dalším základním pramenem H. Hrubého byla Jirečkova Rukověť,¹⁵ jejíž údaje jsou téměř vždy součástí úvodní poznámky Hrubého. (Srov. např. o kazatelské oblibě Bilovského v Jirečkově Rukověti I. na s. 74 a u Hrubého na s. 244.) Hrubý porovnával Jungmannovy a Jirečkovy bibliografické informace o postilách někdy i s jinými syntetickými pracemi, např. s Pelclem¹⁶ (srov. s. 261). Hrubý však využívá i některých článků publikovaných zejména v Časopise Českého muzea a v Časopise katolického duchovenstva (srov. s. 279) i v Bibliotéce nejslovutnějších kazatelů českých (s. 267).

Charakteristika jednotlivých postil 17. a 18. století je v knize České postily nevyrovnaná a závisí především na faktu, zda její autor měl přístup k materiálu a pracoval s ním (šlo ponejvíce o postily z pražské muzejní a univerzitní

¹⁴ Praha 1825, 2. vyd. tamtéž 1849.

¹⁵ Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku. 1. sv. Praha 1875, 2. sv. tamtéž 1876.

¹⁶ Pelcl, F. M.: Böhmsche, mährische und schlesische Gelehrte und Schriftsteller aus dem Orden Jesuiten. Praha 1786.

knihovny), nebo zda názory přejímal zprostředkovaně. U dostupných textů uvedl přinejmenším bibliografický údaj a většinou i popis rámcových částí postil, někdy upozornil výběrově na základní kazatelova témata, která doložil ukázkami, jindy se zaměřil i na poznámky k jazykové stránce kázání. Avšak převažuje tu ideovětematická charakteristika a celkově prokazuje Hrubý stejně jako Vlček nepochopení pro typicky barokní umělecké prostředky, a v tom se projevuje jeho pozitivistické metodologické východisko. Je nepochybné, že ve své době kniha Hrubého odpovídala stavu bádání a že přinesla první syntetickou sondu do rozsáhlého materiálu. Jako základní orientace v něm neztratila svou objevnou hodnotu a je svým způsobem (šíří autorského záběru) dosud nepřekonaná. Proto (ale i pro obtížnou dostupnost tohoto odborného díla) jsme mu věnovali poměrně dost prostoru, zvláště ve vztahu k přetrvávajícímu zjednodušenému tvrzení o výrazném Vlčkově vlivu na jeho hodnotící aspekt.

Na rozdíl od Hynka Hrubého je vědecká práce Josefa Vašiči¹⁷ výrazem niterného zájmu především o baroko, výrazem chápání jeho uměleckých hodnot a do značné míry i jejich objevením. V případě barokní homiletiky je však – vzhledem k určité jednostrannosti výběru – i nadhodnocením této produkce jako celku. Vašička je typem erudovaného filologa, který dokázal u staročeských literárních památek (a to nejen barokních, ale i staroslověnských) vystihnout funkčnost jazykových prostředků, Vašička byl jako katolický kněz také velmi poučeným teologem. Jeho dílo je do určité míry polemikou s názory starších badatelů, mj. i J. Vlčka a H. Hrubého. Jeho knižní soubor studií České literární baroko¹⁸ vznikl spojením starších statí, uveřejněných s výjimkou kapitoly o Ondřeji Františkovi de Waldtovi nejdříve časopisecky, především v Řádu, jak to dosvědčuje poznámkový oddíl knihy. V ní se soustředil výhradně na katolické baroko, protože podle jeho slov „právě tato složka české barokní kultury slovesné podlehla nejvíc jak zapomenutí, tak i nepochopení“ (srov. nepag. Slovo úvodem).

Barokní homiletice věnoval Vašička hlavně obsáhlou (90stránkovou) studii v poslední části své knihy.¹⁹ Vašička našel v homiletické produkci, která tvoří

¹⁷ V poslední době přinesl vzhled do Vašičova odborného odkazu Libor Pavera ve výše uvedeně publikaci. Pavera též zpřístupnil Vašičovy eseje a studie ze starší české literatury ve stejnojmenné knize (Opava – Šenov u Ostravy 2001), viz dále. Zásadní rozdíl mezi Paverovým a mým textem o Vašičovi spočívá v jejich odlišném charakteru (v jednom případě vašičovské monografie, ve druhém dílčí část račínovské monografie), akcentech i způsobu psaní (autorka se kromě detailní deskripce Vašičova Českého baroka z hlediska homiletiky soustřeďuje na podrobné srovnání mezi odborným přínosem Vašiči a Kopeckého, na rozdíl od Pavery navíc na konkrétních případech dokumentuje jistou Vašičovu tendenčnost v hodnocení barokní produkce).

¹⁸ Praha 1938.

¹⁹ S tematikou barokního kazatelství souviselo navíc i několik Vašičových publikací do knihy České baroko nezařazených, konkrétně edice kazatelských pravidel Schererových, vydání celkem čtyř kázání Bilovského, vydání jednoho kázání Dreserova a jedno teoretické pojednání o konceptuálnosti Bilovského kázání, které se však svými teoretickými částmi převážně do knihy České baroko reflektovaly (s pozdějším vročením 1945–46 vyšlo pouze kázání Dreserovo a stať o konceptuálním kazatelství Bilovského r. 1967). Všechny zmíněné statí jsou dnes snadněji dostupné v Paverově knize citované v pozn. 17.

kvantitativně největší složku barokního písemnictví, autory umělecky nejvýraznější a z jejich tvorby texty esteticky nejnosnější. Na nich ukázal přesvědčivě význam D. Nitsche, F. Veselého, B. H. J. Bilovského, F. Kruma, A. Dvořáka a T. X. Laštovky jako osobností, jež se také svou kazatelskou praxí podílely tvůrčím způsobem na rozvoji českého jazyka. Takových příkladů lze ovšem najít i více, i když jde o homiletiky nevybočující z dobové básnické praxe umělecky tak významně jako uvedení spisovatelé. Patří sem nepochybně i Karel Račín celou svou homiletickou tvorbou, tedy nejen spisem *Čtyry živlové* (1698), který Vašica znal a v určité souvislosti citoval,²⁰ ale i spisy *Operae* a *Duchovní sněm*, se kterými Vašica nikdy nepromyslel.

Vašicův výběr kazatelů a textů byl zřejmě dán i snahou ukázat kontinuitu péče o český jazyk. K její ilustraci mu slouží mj. Daniel Nitsch, v jehož předmluvě ke 2. dílu souboru *Berla královská* se poukazuje i na Veleslavína a Komenského jako realizátory dobové jazykové normy. Vašica charakterizuje výstižně homiletické vyjadřovací prostředky z hlediska jejich funkčnosti a tím vlastně objevuje barokní homiletický styl. V Nitschovi a Bilovském našel Vašica dva vrcholné pobělohorské homiletiky a rozbořením jejich textů ukázal, že starší negativní hodnocení, zejména Vlčkovo, pramenilo z nepochopení prostředků pro baroko typických. Týká se to např. hodnocení Bilovského mnohomluvnosti a vulgarismů; ve věci vulgarismů polemizuje Vašica především s článkem Vojtěcha Martínka ve *Věstníku Matice opavské* 1922, s. 22–40.²¹ Analýzu slovesného mistrovství Bilovského pokládám vůbec za nejzdařilejší. Vašica mu jako homiletikovi věnoval zvláštní pozornost také v průvodních statích ke třem předtiskům jeho kázání, která vydal ve staroříšském *Dobřím díle* v roce 1932, a výsledky svého bádání zpřesnil v 16. kapitole analyzované knihy. Pozornosti si zasluhují také názory Vašicovy na specifičnost některých kazatelů, projevující se tzv. barevností u Nitsche, osobitou syntaxí u Laškovky, konceptuálností u Bilovského aj.

Nelze pominout skutečnost, že Vašicovo hodnocení barokní homiletiky je do jisté míry tendenční, ovlivněné konfesijně. Ve snaze rehabilitovat katolické barokní písemnictví vybral Vašica pouze texty umělecky nejvhodnější, aby jimi mohl argumentovat ve prospěch této produkce. Za problematiku pokládám zejména Vašicův vztah k obsahové a tematické stránce kázání, u které zdůrazňoval pouze pozitiva (sociální kritičnost, kontinuitu s předchozím vývojem aj.), o negativech (např. o projevech fanatické náboženské nesnášenlivosti) se nezmiňuje buď vůbec, nebo je – i v případě, že je ukázky přímo dokumentují (např. výrazný antisemitismus) – ponechává stranou. Tato fakta jsou vysvětlitelná nejen autorovým náboženským přesvědčením, ale i dobovým klimatem 30. let, ve kterém stále ještě převažovala jednostrannost pozitivistického hodnocení oficiální katolické, obzvláště jezuitské produkce. Proto bylo pro vývoj dalšího bádání nezbytné zvýraznit hodnocení směrem k opačnému pólu.

²⁰ Op. cit., s. 118, 120, 123, 285.

²¹ *Ibid.*, s. 190–191.

Na rozdíl od Vašicova filologického zaměření bylo základní odborné zaměření Zdeňka Kalisty historiografické, avšak od mladistvých pokusů literárních tihl po celý život k historii literární. To se projevilo i v jeho hlavním barokologickém díle *České baroko*.²² Jde o rozsáhlou antologii (352 stran) pobělohorské literatury, pro kterou Kalista připravil texty české a v překladu i jinojazyčné a k níž napsal zasvěcený úvod a obšírný poznámkový aparát. V této knize věnoval barokní homiletice část 11. oddílu s názvem *Umění řečnické českého baroka* (s. 211–232). K tomu se pak v poznámkovém aparátu vztahují pasáže na s. 294–298, 321–322 a některé životopisné poznámky na s. 235n. Důležitá je zejména charakteristika řečnického žánru na s. 321–322, kde Kalista pojednává o barokní homiletice v rámci soudobého řečnictví, porovnává ji se světovou rétorikou, vystihuje základní rozdíly mezi homiletickou katolickou a protestantskou a hodnotí celou řadu kazatelských osobností.

Kalistu spojuje s Vašicou vědomí, že praktické řečnictví duchovní i světské vycházelo z důkladně propracované teorie. Za základní dílo považují oba spis Bohuslava Balbína *Verisimilia humaniorum disciplinarum seu Judicium privatum de omni litterarum, quas humaniores appellant, artificio*.²³ Tento spis považuje Kalista nepřesně za příručku stylistiky (srov. s. 326) a velký význam přikládá jinému Balbínovu spisu – *Quaesita oratoria seu Eloquentiae praecepta*.²⁴ Ten byl pro kazatelskou praxi vsutku významnější než *Verisimilia*.

V Kalistově výběru z barokní homiletiky nacházíme v porovnání s Vašicou a Hrubým s výjimkou shodného Bilovského nové osobnosti, a to V. Šlechtu, J. Dlouhovského, J. Mezleckého a M. Bartyse. Šlechtu objevil Kalista především jako autora homiletického díla pouze rukopisně dochovaného. Kalista neztrácí ze zřetele nehomiletickou tvorbu „svých“ kazatelů, a to mu umožnilo výrazněji vystihnout jejich kazatelskou specifickou, např. lyričnost Dlouhovského. Cenné jsou také jeho poukazy na tematické a ideové paralely (např. mezi Šlechtou, Krumem a Laštovkou) a jeho sledování preference faktoru estetického před náboženským. Tím Kalista připravoval cestu dalšímu bádání, jež se částečně projevilo ve sborníku *O barokní kultuře*.²⁵

V tomto sborníku se nachází studie závažná z hlediska našeho tématu: *K české barokní homiletice* (s. 61–74). Její autor Milan Kopecký je též tvůrcem edice *Staří slezští kazatelé*.²⁶ Článek je do určité míry zobecněním materiálové práce na edici, i když vyšel dříve než ona. Kopecký upozornil na základní problémové okruhy, které je nutno při studiu barokní homiletiky sledovat. V otázce její specifčnosti pokládám za podnětné Kopeckého poukázání na vztah mezi tištěnou a ústní verzí kázání, který není jistě jen jednoduchým vztahem mezi scénářem a jeho realizací. Jistě mohl existovat větší počet variant jednotlivých kázání, z nichž zpravidla studujeme jen jednu. Kopecký si je vědom vazeb kaza-

²² Praha 1941.

²³ Praha 1666. Do češtiny přeložil B. Ryba s názvem *Nástin humanitních disciplín*, Praha 1969.

²⁴ Praha 1677.

²⁵ Viz v pozn. 3.

²⁶ Ostrava 1970.

telské praxe na řečnické teorie a dosavadní naše poznatky rozšiřuje o vztah kázání k dobovému jezuitskému studijnímu řádu a k učebnicím, jimž podle něho odpovídala homiletická praxe lépe než Balbínovým teoriím. Z rétoričnosti jako určujícího stylistického rozměru homiletiky vychází Kopecký i v přehledu jejích uměleckých prostředků, jímž přesahuje materiál známý z předchozí literatury předmětu. Srovnáním postily z doby renesance (Postily české Tomáše Bavorovského z r. 1557) s barokními postilami naznačuje autor další metodologický přístup, na základě něhož vyniknou lépe specifika v obou vývojových etapách. Dále Kopecký jako první upozorňuje na uměleckou a ideovou příbuznost luteránské postily M. Zámrského s postilami katolickými, čímž potvrzuje tezi o pozvolném přerodu žánru, jehož příkrým mezníkem nemohl být rok 1620.

Kopecký se pokusil o pozoruhodné určení pěti výrazných kazatelských individualit: Š. V. Scipiona Plzeňského (1618), M. V. Šteyera (10. léta 17. století), D. Nitsche (první desetiletí 18. století), B. H. J. Bilovského (20. léta 18. století) a T. X. Laštovky (40. léta 18. století). V přehledu vývoje žánru se zmiňuje i o tvorbě nekatolické a v souvislosti s druhem pohřebního kázání poukazuje na jeho význam pro rozvoj řečnictví světského. Homiletickou tvorbu chápe v její diferenciaci vývojové a na základě srovnání s postilou bavorské proveniencce (čímž naznačuje další nosnou metodu přístupu k problematice) charakterizuje českou homiletiku jako tvorbu převážně sociálně zacílenou. Kopeckému se podařilo dobře shrnout výsledky dosavadního bádání a systematicky je rozšířit i prohloubit o nové poznatky.

Ve své edici Staří slezští kazatelé prezentoval Kopecký část rozsáhlé homiletické tvorby prostřednictvím exempl. Takový přístup vedl k eliminování nebo aspoň redukování náboženských pasáží výkladových, což bylo dobově podmíněné. Při takovém přístupu k materiálu mohlo dojít k určitému zkresení představ o původním celku z hlediska jeho proporcí, nikoli však z hlediska autorské poetiky, která je kromě tematicky vybíraných exempl dokumentována několika čtivými ukázkami částí kázání. Výběr autorů, jak prozrazuje název edice, byl dán krajově (buď působením autorů ve Slezsku – Zámrský a Nitsch, nebo jejich tamním původem – Bilovský, Laštovka), a proto nepřekvapuje, že kniha je uvedena kapitolkou o starší literatuře ve Slezsku. Zde mohl Kopecký vycházet zvláště z poválečného sborníku Slezska, český stát a česká kultura,²⁷ zejména ze studií Jana Vilikovského a Josefa Vašici. Jednotlivé oddíly knihy jsou věnovány čtyřem jmenovaným homiletikům s jednotnou koncepcí: ukázkám předchází podrobný úvod literárněhistorický, zařazující autora a jeho postilografii do širšího literárního a společenského kontextu.

U Zámrského přesáhl Kopecký předchozí bádání, zaměřené především kulturněhistoricky, důsledným literárněhistorickým a nekonfesijním přístupem. Na rozdíl od H. Hrubého, který po uvedení základních témat Zámrského konstatuje pouze „celkem správnou češtinu, znamenitý sloh, řečnické otázky a vý-

27 Opava 1946.

borné myšlenky“²⁸ podává Kopecký podrobný přehled uměleckých prostředků Zámrského se zvláštním zaměřením na jeho průměr. Co se týče katolických homiletiků, liší se Kopecký od Vašici větším zřetelem k jejich uměleckosti²⁹ (hlavně u Nitsche), výběrem ukázek a jejich interpretací. U Bilovského a Laštovky směřuje Kopecký v porovnání s Vašicou spíše k zobecnění. Oba badatelé upozorňují na různé literární vazby svých homiletiků, Vašica na humanistickou latinskou poezii, Kopecký na bukolickou poezii F. Kadlinského. Pokud jde o Laštovku, kterého Vašica jako kazatele objevil a poukázal na jeho předlohy, upřesnil Kopecký jeho vztah k Stanyhurstovi a zjistil jeho specifičnost srovnáním s Knittelovými kázáními, kdežto Vašica určil Laštovkovu specifičnost na základě srovnání se stylem Dvořákovým. Kopecký také naznačil Laštovkovu tematickou a ideovou blízkost s literaturou pololidovou a lidovou, ale ve zmínce o kazatelově bigotnosti vznesl novodobé hodnocení do pokusu o vysvětlení kazatelovy práce s číselnou symbolikou. Svou reflexi o edici M. Kopeckého shrnují v tom smyslu, že jde – i přes jisté výhrady k ní vztažené – o jednu z možných realizací vydávání staré homiletiky, realizaci nesporně promyšlenou a odpovídající moderním odborným zásadám.

Barokní postilografii se zabývá také Alena Šubrtová v článku *Názory na populaci v homiletice pobělohorského období*.³⁰ Článek je koncipován jako druhý díl autorčiny větší práce o vývoji populačního myšlení na našem území od nejstarších dob po současnost. (První díl s názvem *Populační myšlení v české homiletice feudálního období*³¹ se týká homiletiky předbělohorské.) Základní metodologický přístup Šubrtové není literárněhistorický, nýbrž demografický, resp. sociologicko-historický. Přesto při sledování meritorních otázek (vztah kazatelů ke kněžskému celibátu, jejich názor na charakter rodiny, poměr k limitaci porodnosti, hodnocení počtu obyvatel a kvality populace) přináší autorka i řadu zjištění, která rozšiřují dosavadní znalosti o literárním charakteru barokní homiletiky a především o jejích odlišnostech od produkce nekatolické. I když takových zjištění dosahuje autorka prostřednictvím zúženého tematického spektra, mají význam obecný, literárněvědný nevyjímaje. Článek je pro nás cenný zejména z hlediska materiálových sond. Z pobělohorské homiletiky analyzovala totiž Šubrtová pro svoje účely dílo patnácti kazatelů a určila některé společné znaky jejich postil. V této souvislosti např. konstatuje – v porovnání s produkcí předbělohorskou – horlivější obranu celibátu, zvýšení protiženských invektiv, zjevnější odklon od zanedbatelné každodennosti; na rozdíl od homiletiky reformačního směru konce 16. století pak ještě především zmizení tendence osvětové výchovné a výrazný fatalismus. V rozsáhlém poznámkovém aparátu uvádí Šubrtová z literárněvědné produkce k pobělohorské homiletice České postily H. Hrubého jako jejich dosud neúplnější přehled, dále cituje

²⁸ Op. cit., s. 168.

²⁹ Srovnáním přínosu obou badatelů se zabývám ve svém článku z r. 1997 (srov. závěrečný seznam literatury).

³⁰ Časopis Národního muzea – řada historická 1989, s. 171–189.

³¹ Časopis Národního muzea – řada historická 1988, s. 113–139.

Vlčkovu tezi o jazykovém úpadku katolických postil, ale dodává, že z tohoto tvrzení existují výjimky (s. 174). Vlčkův a Hrubého vliv se projevuje i v některých charakteristikách homiletiků, hlavně u Bilovského při hodnocení jeho snah o lidovost. O pracích Kalistových a Vašicových se ani nezmiňuje, z mladších prací literárněvědných připomíná studii M. Kopeckého o V. B. Jestřábském. Článek Šubrtové ukazuje na důležitost interdisciplinárního přístupu k barokní homiletice, jenž může – zvláště vzhledem k velkému rozsahu materiálu – napomoci ke komplexnímu a objektivnímu posouzení celé produkce.

Zatímco v 70. a 80. letech letěch byl badatelský přínos literární vědy v oblasti barokní homiletiky (a barokní literatury vůbec) v zásadě záležitostí velmi omezeného okruhu badatelů,³² po r. 1989 nastává se změnou politického a kulturního života a badatelské svobody období až módního zájmu o baroko včetně jeho homiletiky. Tento zájem se se odrazil v nebývalých konferenčních aktivitách a s nimi do značné míry souvisejících vydáních téměř desítky základních sborníků³³ a asi dvaceti nových edičních publikací. Deskriptci těchto barokních „nehomiletických“ edic na tomto místě v souladu s předchozími výklady pomineme,³⁴ zaměříme se opět pouze na položky s homiletikou více či méně související.

Z hlediska knižních studií lze jako přínos pro homiletiku bezesporu hodnotit medailony barokních autorů badatele již v předchozích pasážích reflektovaného – Milana Kopeckého, jenž svým odborným dílem jako jediná osobnost výrazně vytváří most mezi bádáním předlistopadovým a polistopadovým.³⁵ Tyto medailony vycházely v 90. letech nejprve postupně pro vydávání knižních publikací Rozhlasová univerzita svobodné Evropy³⁶, později byly uveřejněny

32 V homiletice z hlediska publikačního pouze M. Kopeckého (viz dále v meritorním textu), v literární barokologii, odhlédneme-li od kontinuálně se rozvíjející kmenologie, také ve vztahu ke kvantitě odborných položek především M. Kopeckého, srov. zejména jeho vyd. Kadlinského, Balbína a Bridela (viz závěrečný seznam literatury a mou úplnou bibliografii Kopeckého in SČeH 1995, s. 178–187 a SČeH 2001, s. 273–277), v menší míře též zvláště A. Škarky a Z. Tiché (viz jejich základní publikace v závěrečném seznamu sekundární literatury této publikace).

33 Do r. 2004 devíti základních konferencí (cituji je ve stati K nové literatuře předmětu – v závěru ke svému vydání Kalistovy knihy Česká barokní pouť, 2001; tuto stať nutno doplnit pouze o fakt vydání opožděného italsko-českého sborníku, 2003; viz též závěrečný seznam sekundární literatury této publikace).

34 Shrnuje a hodnotí je náš příspěvek Arne Novák a vývoj české barokologie (hlavní referát k tématu barokologie), pronesený na konferenci na počest A. Nováka na FF MU v Brně (říjen 2000, sborník 2002–2003), viz též pozn. 2. – Zde aspoň uveďme, že k tzv. vzorným edičním počínům patří po všech stránkách zejména edice Koskovy-Malurovy, 1999, 2001, a edice J. Fialy, 2001; k méně zdařilým edicím – z hlediska úplnosti poznámkového aparátu (chybí v něm zejména některé nabízející se základní odkazy na Hájkovu kroniku) – ediční práce I. Kučerové a L. Medové, 1998, ve vydání Země dobré, tj. země české (s doslovem E. Petrá a M. Valáška). – V oblasti literární historie a teorie lze za nejinspirativnější knihu o barokologii pokládat vydání studií V. Černého pod názvem Až do předsíně nebes. (K ní srovnejte zdařilou hodnotící studii J. Malury in SČeH XXIX, 1999, č. 61, na s. 165–167.)

35 První původní barokogický příspěvek Kopeckého je z r. 1968, poslední z r. 2000 (srov. údaje v mé bibliografii dle citace v závěrečném seznamu literatury).

36 I. díl – 1993 (Mnichov – Brno), II. díl – 1994 (Mnichov – Brno – Plzeň), III. díl – 1996 (Mnichov – Brno – Plzeň).

souborně v Kopeckého samostatné knižní publikaci Nic stálého přítomného.³⁷ Uvedené soubory obsahují celkem patnáct medailonů barokních autorů, z nichž lze převážně za homiletiky považovat šest autorů, z nichž většinu najdeme ve 2. díle publikace (konkrétně Nitsche, Bilovského, Laštovku, Waldta, Šteyera) a zbývajících jednoho autora v posledním souboru (Koniáše). Zmíněné medailony byly sice poznamenány jistou popularizační funkcí textu (a tomu odpovídá i jejich styl), navazují opět na převážně Vašičův výběr i na Kopeckého předchozí vlastní badatelské výsledky (zvláště z článku O barokní homiletice a edice Staří slezští kazatelé – v případě všech homiletiků z 2. dílu souboru) i reflexí paralelně připravovaného edičního počín (v případě Koniáše).³⁸ Zmiňované texty jsou však současně uceleným pojednáním o jednotlivých autorech, jejichž poznání vždy autor rozmnožuje a uvádí jejich údaje nejen bibliografické a biografické, ale i pokus o syntetickou analýzu jejich díla včetně momentů poetiky.

Kopecký zahájil také na adekvátní ediční úrovni³⁹ publikování tzv. žďárských kázání. V jejich zpřístupňování však Kopeckému prvenství nepatří.⁴⁰ V roce totiž vyšla edice nazvaná Medetekoucí sláva na hůře Libanu péčí editora Bohumíra Lifky opatřená doslovem Františka V. Mareše. V ní editor představil celkem 14 svatonepomucenských kázání 11 autorů: po dvou textech Karla Černého, Jana Josefa Khella a Ferdinanda Antonína Grimma a dále po jednom textu Zdenka Valcera, Gerarda Bednáře, Henrika Františka Fritze, Václava Antonína Noska, Antonína Ferdinada Dubravia, Václava Henneta, Martina Josefa Zourka a Eligia od Svatého Jiřího vesměs pronesených v poutním chrámu na Zelené Hoře u Žďáru nad Sázavou v letech 1727–1736. Právě uvedené osobnosti patřily k nejlepším duchovním rétorům své doby, a právě proto si je vzdělaný opat a mecenáš Vejmluva jako slavnostní řečníky na nepomucenské slavnosti pozval (a jejich texty nechal vydat tiskem). Lifkovo zpřístupnění tak přineslo poprvé v historii monografickou edici s vrcholnými projevy konceptuálního kazatelství první třetiny 18. století – v kontextu dosavadní zpřístupněné homiletiky – výrazněji představující uměleckou autorskou práci s emblémy, zpravidla související s názvem kázání a rozvíjející obraz sv. Jana Nepomucenského – potažmo v duchu duchovní symboliky – často i Krista za pomoci četných příměrů posouvajících rozvoj přírodní obraznosti,⁴¹ konkrétně např. jako hvězdy u K. Černého a Eligia od sv. Jiří.

³⁷ Brno 1999 – tato publikace obsahuje celkem 18 medailonů, 16 převzatých u publikací Svobodné Evropy – a dva nové (1. a 16.), homiletiky se primárně netýkající (1. je medailonem hymnografa Jana Rozenpluta z Švarcenbachu, 16. se týká žďárského opata Václava Vejmluvy).

³⁸ Kopeckého edice Koniášova Vejtažního naučení vyšla v r. 1995.

³⁹ V podstatě odpovídající o něco později otištěnému Vintrovu přepisu z r. 1995 (srov. závěrečný seznam literatury).

⁴⁰ Jedno ze žďárských kázání publikoval už v r. 1968 Alois Plichta (teoreticky o žďárských kázáních nezávisle na Lifkově tehdy ještě nedistribované edici o rok dříve pojednala M. Horáková, viz závěrečný seznam literatury).

⁴¹ Srov. Horákovou, M., Ke vztahům středověké a barokní legendistiky. SPFFBU, řada V 3, 2000, s. 15.

Umělecké mistrovství (ovšem bez vztahu k posunu přírodní tematiky) vysvětluje také v úvodu F. V. Mareš⁴², B. Lifka je autorem ostatních rámcových částí. Celková Lifkova práce však utrpěla nedokončeností finálních prací (už z namátkového prohlédnutí stránek knihy různého typu je zjevné vysoké procento chyb spočívajících v překlepech i nepřesných opisech) i nedostatečným kontaktem s odbornou barokologickou produkcí posledního období, což je patrné zejména v zastaralém typu transkripce (zachování nefunkčních geminát, pojetí kvantity, interpunkce) i v koncepci poznámkového aparátu (neúplného a až chaotického, což platí i pro hodnocení celé edice).⁴³

Na rozdíl od Lifkovy edice je tzv. druhý díl žďárských kázání hlavního editora Milana Kopeckého s názvem *Žena krásná náramně*⁴⁴ příkladem zodpovědné a pečlivé ediční práce trendu současné barokologie odpovídající po všech stránkách (náplní koncepce rámcových částí, typem přepisu). Výbor přinesl celkem 11 textů, z nichž 7 (šesti autorů – již z prvního výboru známého Jana Josefa Khella – po dvou textech – a dále Karla Borromea, Alberika Rebmanna, Alberta Schustera, Václava Josefa Henneta a Johanna Joachima Hloupý) lze hodnotit jako texty kazatelské, opět (ve shodě s prvním dílem) jako jedinečné příklady vrcholné konceptuální nepomucenské homiletiky opět proslovené v souvislosti s nepomucenskými slavnostmi na Zelené Hoře, a to v letech 1730 (text Schusterův), 1737 (text Hloupův) a 1734 (ostatních čtyř zmíněných autorů). Jako ediční novum lze hodnotit fakt, že byly v knize zpřístupněny i texty latinské jiného žánrového charakteru (tři nehomiletické texty – 1. je popisem žďárské slavnosti z r. 1734, 2. v pořadí je textem zpěvohry Jiřího Františka Slavíčka a 11. text představuje stanovy žďárského nepomucenského bratrstva) a jeden homiletický text původně německý, což znamenalo i stanovení pracovních pravidel pro přepis jinojazyčného textu.⁴⁵

Ve stopách Kopeckého pokud jde o pokračování vydavatelských aktivit se žďárskými kázáními spojených pokračovala autorka této publikace v knize nazvané *Nádoba zapálená*⁴⁶, která se však od předchozí citované edice (*Žena krásná náramně*) zásadně odchytila uplatněním jiného edičního přístupu ve vztahu k odlišení tzv. čtenářské edice od vědecké.⁴⁷ V edici *Nádoba zapálená* připravila (též ve spolupráci s kolektivem) poslední dosud nezveřejněné žďár-

⁴² Kopeckého recenze z r. 1997 na tuto knihu (viz závěrečný seznam literatury) upozornila správně na fakt, že Mareš, který patřil k vídeňským bohemistickým filologům a barokem se primárně nikdy nezabýval – napsal zmíněnou stat bez vazby na domácí barokologii, což je, jak dodávám, ovšem patrné hned z jeho prvních poznámek (srov. s. 5 zejména pozn. 4 citované edice *Medotekoucí sláva...*).

⁴³ Zmíněná Kopeckého recenze (viz předchozí poznámku) upozorňuje na problémy Lifkovy práce v méně výrazné podobě než tento náš text. Kopecký vysvětluje uvedené nedostatky také nutností urychlit vydání edice do konání žďárských slavností v souvislosti se zápisem zelenohorského kostela do seznamu UNESCO.

⁴⁴ Žďár nad Sázavou 1998.

⁴⁵ Ve spolupráci s hlavním editorem jej realizovala německá kolegyně Kristina Kallertová (srov. edici cit. v předchozí poznámce např. na s. 166).

⁴⁶ Žďár nad Sázavou 2000.

⁴⁷ Srov. úvod ke knize (s. 9–13) a její doslov (konkretizace edičního přístupu – s. 198–206).

ské texty (z homiletických Pachera, Eligia od sv. Jiří a Alberika Rebmanna – též autorů jiných textů než byly známy z edice Lifkovy a Kopeckého). Svůj výběr však editorka rozšířila o umělecké reprezentanty nepomucenské produkce zastoupené různými obdobími⁴⁸ a pronesenými i v jiných duchovních centrech: v pražské kapli Na Skalce (Matěj Bartys, Jan Ritter, Matěj Linek, Eugenius Radl), v pražském kostele sv. Kříže většího (Ferdinand Karel Reisman), chrámu sv. Víta (Jan Matěj Hollan) a v Těšíně (Karel Maget). Takovým způsobem editorka představila vrcholnou konceptuální produkci mimožďárskou, s výjimkou části jednoho kázání (Bartysova),⁴⁹ stejně jako v případě Lifkovy a Kopeckého edice dosud nikdy nepublikovanou.⁵⁰ Podobně jako v edici Žena krásná náramně i v Nádobě zapálené byly též zpřístupněny texty latinské (první text – popis slavnosti) a německé (text k jiné Slavíčkové zpěvohře).⁵¹

Z důvodu objektivního přehledu homiletického bádání a jeho hodnocení ko- nečně uvedme, že zmíněná editorka Nádoby zapálené je autorkou největšího počtu homiletických příspěvků (v celkem 15 základních článcích) zabírajících vedle díla Karla Račina zvláště nepomucenskou tematiku (se samostatnou studií věno- vanou též Krumovi a Waldtovi, ale i dalším autorům).⁵² Ve zmíněných textech je v kontextu dosavadních příspěvků zřejmě nevýrazněji patrné zkoumání homile- tického jako struktury i pokus o přesnější definici s uplatněním již známého ter- mínu polysynkretčnosti na oblast homiletiky – nově jako makrostruktury.⁵³

Z hlediska edičních barokologických aktivit je z generace nastupující v 90. le- tech dominantní šíří svého záběru badatel (i pedagog a polarizátor baroka) Mi- loš Sládek, jenž barokní homiletiku zpřístupňuje jako součást tematicky rozmani- tější barokní prózy. Sládkův první výbor nazvaný Malý svět jest člověk aneb Vý- bor z české barokní prózy⁵⁴ se skládá ze 7 kapitol zajímavě tematicky uspořá- daných tak, aby zachycovaly každodennost (i výjimečnost) života barokního člověka (ctnosti a neřesti – v kapitole druhé, strašidelné příběhy doby baroka – v kapitole třetí, barokní poutní místa – v kapitole čtvrté, ukázky barokních kuchařských knih a hospodářských příruček – v kapitole páté a ukázky z knih lidového čtení v kapitole šesté) téměř vesměs opatřených zasvěcenými úvody.

48 Srov. úvod k edici (s. 85–9) citované v předchozí poznámce. (Vývoji nepomucenské produkce – i s přihlédnutím ke kontextu rakouskému a bavorskému – autorka totiž věnovala svou dosud nepublikovanou habilitační práci, připravované výsledky tak ve zmíněné edici zúročila.)

49 Dosud zveřejněna byla (kromě Plichtovy edice Pacheraova kázání, viz pozn. 39 a závěrečný seznam literatury) jen část kázání Bartysova v Kalistově monografii (1941, s. 228–232). – O frekvenci a charakteru jejich chyb se editorka zmiňuje v poznámkovém aparátu citované edice (s. 231).

50 Uváděnou pouze částečně – výčtem autorů žďárských kázání – v tzv. Lifkově seznamu z jeho knihy o žďárské knižní kultuře (srov. závěrečný seznam literatury).

51 Text latinský opět v překladu Lubora Kysučana (stejně jako v edici Žena krásná náramně), text německý (slova k jiné Slavíčkové zpěvohře) tentokrát prací Sylvie Stanovské a Zuzany Urválkové.

52 Srov. výběr z bibliografie – zde v závěrečném seznamu literatury. (Okrajově se autorka věnovala i srovnání dalších homiletiků, zejména v zahraničních příspěvcích z r. 1993 a 1995.)

53 Poprvé publikováno v článku Sondy do barokní literatury z r. 1995 (srov. závěrečný seznam literatury).

54 Praha 1995.

Kritickou výhradu v této souvislosti nutno vznést jen na Sládkův první úvod – pokus reflektovat vývoj barokního bádání (do r. 1995), který je (ve srovnání s badatelovou reflexí 30. a 40. let 20. století) pokud jde o 60.– 80. léta značně mezerovitý: chybí v něm zmínka o položkách skutečně zásadních (vydání Zdoroslavička z r. 1971, ale i edice Michnova díla Škarkou i Tichou).⁵⁵ Jak totiž vyplývá z podrobnějších přehledů barokologického bádání,⁵⁶ literárně-vědné příspěvky nebyly tolik poznamenány politickou situací 70. a 80. let, jak Sládek nepřímou zdůrazňuje,⁵⁷ a vyvíjely se zásluhou několika badatelů starší generace (především Kopecký, Škarka, Tichá) poměrně kontinuálně. Deskribujeme-li Sládkovy kapitoly vycházející primárně z homiletických děl, najdeme je především v prvních třech kapitolách a dále v sedmé kapitole, ale i v úvodu, konkrétně ukázky z předmluvy Marka Damascena (první kapitola); exemplové tvorby Waldtovy (celkem 3 exempla), Šteyerovy a Bilovského (po dvou exemplích), dále z homiletického díla Pelišottiho, Kleklarova, Pruggerova (jeho text je invenčně využit i v úvodu Sládkovy edice) a opět Damascenova (vesměs ve druhé kapitole – jak ukázky nedělních, tak svátečních kázání); textů Vieriova, Dlouhoveského, znovu Pruggerova a Waldtova, Lauritschova a Petschacherova (3. kapitola); Nitschova, Jiljiho od sv. Jana Křtitele,⁵⁸ a Mladotova (v 7. kapitole – ukázky kázání pohřebních). Už z výčtu vyplývá Sládkova objektivnost.

Podářilo se mu totiž zastoupit nejen různé typy kázání, ale s výjimkou prvních dvanácti jmenovaných autorů navíc reprezentanty minimálně známými z homiletických výčtů, statí i edic.⁵⁹ Dále konkrétně např. Vieria s homiletikou primárně spojené nemáme, to je však jistý optický klam, protože v barokní literatuře přetrvávala polysynkretičnost, navíc o jejich díle existuje dostatečné povědomí.⁶⁰ Za skutečně Sládkovo novum však nutno pokládat až ukázky z díla Lauritschova, Petchacherova a Strouhova, z hlediska uměleckosti také pohřební kázání Mladotovo.⁶¹ Druhý Sládkův výbor nazvaný Vítr jest život člověka aneb Život a smrt v české barokní próze⁶² je úžeji zaměřený. Sládek v něm tentokrát zařadil ve větší míře ukázky pohřebních kázání (celkem 15 autorů – již ze Sládkova prvního výboru též známých Damascena, Pruggera, Šteyera, Bilovského;

⁵⁵ Na zmíněný fakt upozornila též recenze M. Kopeckého z r. 1997, která však (na rozdíl od našeho textu) v zásadě vůbec nepostihuje přednosti recenzovaného výboru.

⁵⁶ Viz pozn. 34.

⁵⁷ Srov. s. 7 edice citované v pozn. 54.

⁵⁸ V souvislosti s uvedeným kazatelem přinesl (ve vztahu k Bridelově skladbě *Co Bůh? Člověk?*) objevná zjištění Martin Svatoš (1994).

⁵⁹ Srov. předchozí pasáže (o Hrubém, Vašicovi, Kalistovi, Lifkovi, Kopeckém a Horákové). – Výjimkou jsou jen citace v Jungmannově *Knihopise*, konkrétně má zastoupeného Mladotu (pod č. 1083 na s. 314).

⁶⁰ Srov. např. Vieriova medailon ve II. díle *Rozhlasové univerzity* (cit. v pozn. 35) na s. 208–215.

⁶¹ Zde Sládek navázal na vlastní objevy publikované ve sborníku *Literární archiv* 27, 1994, s. 191–208. – Lauritsch, Petchacher a Strouha nejsou (na rozdíl od Mladoty, viz pozn. 59) citovány ani u Jungmanna. Mladotou se, jak Sládek uvádí ve své edici (s. 198), zabývala ve své nepublikované disertační práci H. Abret-Braunerová (její pozornosti si zasluhující filiace Guevara-Albertin-Bridel-Mladota-Dlouhoveský Sládek na s. 196 své edice též zpřístupnil).

⁶² Praha 2000.

navíc pak Náchodského, Hendla – po dvou ukázkách, Kelského, Martina z Kochemu – v 1. a 2. kapitole; Kozlanského, Martinia, Vodňanského, Motěšického – ve čtvrté kapitole; Hlavu, anonyma a Mageta – v kapitole páté), šířeji prózu funerální a eschatologickou.⁶³ Navíc zde Sládek svůj výběr rozšířil (v porovnání se svým prvním výběrem) na autory protestantské (za jistě novum z hlediska výběru osobnosti lze pokládat Kozlanského, v pracích týkajících se homiletiky dosud ani necitovaného, ostatní Martinius, Vodňanský a Motěšický jsou přece jen známy počínaje prací Hrubého, nemluvíme-li už o Jungmannově Knihopise, které však Sládek v daném výboru nikdy necituje, uvádí však relevantní zpřístupnění uvedených autorů). V kontextu umělecké výraznosti nutno zde vyzdvihnout především očištcové kázání Kolmana Hendla (s. 42–60) a dále všechny autory 5. kapitoly – ukázkou katolického pohřebního kázání A. I. Hlavy, anonyma i Mageta.⁶⁴

Resumujeme-li Sládkovy výbory z hlediska jejich přínosu nelze jim tedy upřít novum ve zpřístupnění rozmanitých typů dosud neznámých vývojově zajímavých uměleckých textů i jistou objevnost. Z jeho dvou výborů je patrná hloubka znalosti dosud nikdy nevydaného (a z části v žádných kompendiích dosud nezmiňovaného materiálu), esprit, úsilí o koncepčnost, pečlivá – soudobé úrovni plně odpovídající ediční práce patrná nejen v rámcových textech, ale i ve způsobu zpřístupnění textů, neizolovanost jeho bádání ve vztahu ke zahraničnímu, navíc sledování vývoje látky⁶⁵ i vzájemných vlivů barokních, zejména homiletických děl. To lze chápat jako objevné např. v nalezení souvislostí mezi Hendlem a nejen domácími Bilovským a Waldtem, ale rakouským Abrahamem od sv. Klary.⁶⁶ Nesporný je – i jistý vedle Sládkova přínosu literárněhistorického – i příspěvek literárněteoretický v precizování charakteristik různého typu kázání.

Při šíři i hloubce zkoumaného materiálu je pochopitelné, že ne všechny souvislosti se Sládkovi podařilo vždy uhlídat. Za poznámku alespoň stojí, že Bilovského exemplum o Bumbálkovi známé jako látka už ze středověkých exemplů a později Frantových práv, našlo, jak dodávám, svůj poměrně přesný odraz u Jiřího Volného a svou moderní adaptaci ve Fimfáru Jana Wericha.⁶⁷ Těž pochopitelné – při výběru z tak rozsáhlé produkce, kterou Sládek provedl, a pojal jej nejen tematicky – ale z hlediska homiletiky i typově – se dá vždy namítnout, že lze najít v určitých případech ještě zástupce žánrových homiletických typů

⁶³ Z tohoto hlediska publikoval zasvěcenou recenzi citovaného Sládkova výboru Tomáš Havelka (SceH XXXI, č. 65–2001, 66, s. 232–235), v němž uvedl náležitě i předchozí literaturu předmětu – vedle J. Vašici i Z. Uhlíře (viz závěrečný seznam literatury).

⁶⁴ Hlavovo kázání, jak Sládek ve své edici upozorňuje (na s. 168), bylo otištěno v Lumíru (1859), dodávám, že je cituje i Jungmann; anonyma našel Sládek v Quadlebitic Evermoda Jiřího Košetického; pohřební kázání Mageta nutno pokládat za Sládkův objev.

⁶⁵ Zde je patrná vazba na spis Karla Dvořáka Soupis staročeských exemplů (Praha 1978), který také Sládek náležitě cituje.

⁶⁶ Srov. Sládek (2000) na s. 70–71.

⁶⁷ Srov. Sládek (2000) na s. 288, kdy o středověké látce mluví na základě Dvořákova soupisu, vývojovou poznámku o Frantových právech dodává. – Výšeuvedenou vazbu (Volného na Werichovo Fimfárum) konstatuji i ve své středoškolské učebnici (Literatura I, 1996, s. 208, viz závěrečný seznam literatury).

reprezentativnější a umělecky výraznější. Takové hodnocení se implicitně objevuje v recenzi M. Kopeckého,⁶⁸ v níž upozorňuje na několik autorů, kteří mohli být do výboru doplněni. Přitom z děl pro Sládkovu literárněhistorickou orientaci (ne však výběr, neboť jeho výběry zůstaly omezeny na česky psané texty) snad skutečně relevantních Kopecký upozorňuje zřejmě pouze na Jestřábského latinský soubor pohřebních a svatebních kázání (Brno 1717),⁶⁹ který mohl být pro skladatele uvedených typů kázání inspirací. To je však zatím nepotvrzená hypotéza. Dodávám, že prokazatelně by umělecký standard Sládkova výběru, a to i z hlediska dalšího vývoje látky (ve vztahu K. H. Máchovi) přesahovaly ukázky z Račínových Čtyř živlů⁷⁰, za úvahu by stála i ukázka svatebního kázání (duchovního) z Račínova prvního spisu, protože zastoupení takového typu kázání v obou Sládkových výběrech chybí. Ukázky pohřebního kázání by bylo možné z hlediska podtypu, který s sebou nese jinou frekvenci uměleckých prostředků (např. captatií či deminutiv) rozšířit o text nad smrtí panovníka a dítěte.⁷¹ Výbor však vždy nutno primárně posuzovat tím, co je v něm zastoupeno a zmíněno.⁷² Z tohoto hlediska se zdá, že jediným nedostatkem Sládka, zřejmě nejvýraznějšího editora barokní prózy 90. let, je menší vazba na bádání brněnské (kromě necitování račínovských příspěvků zřejmě i neznalost vydání tzv. žďárských textů včetně Nádoby zapálené z r. 2000⁷³). Bylo-li by tomu jinak, nemohl by Sládek pokládat Magetův text, který ve svém výboru uveřejňuje, za zřejmě jediný autorův vytištěný.⁷⁴ Konečně z hlediska jisté úplnosti dodejme, že Sládkovy analyzované výběry nejsou jeho jediným zpřístupněním homiletiky. Sládek si pro ně připravil cestu jak příležitostnými tisky⁷⁵, tak zejména teoreticky propracovanou studií už z r. 1992,⁷⁶ v níž se pohřebními kázáními zabýval nejzevrubněji a věnoval se primárně úplně jiným autorům než ve svých pozdějších výběrech (zejména Borovskému, dále Hořovskému, Nonniovi Heřmanoměsteckému a Molitorovi).

Sládkovo jméno nás přivádí k tzv. okruhu Alexandra Sticha, kterému v rámcových částech obou svých výborů⁷⁷ vyslovuje svoje poděkování (uvádí

⁶⁸ Z r. 1997 (op. cit. 54) na s. 240.

⁶⁹ Jestřábskému totiž věnoval Kopecký značnou badatelskou pozornost, srov. především jeho vydání Vidění rozličné sedláčka sprostného (1973).

⁷⁰ Jeho povědomost jsem (kromě otištění studií ve fakultním sborníku) rozšířila publikováním v České literatuře z r. 1995 (srov. závěrečný seznam literatury).

⁷¹ Pro výběr obou zmíněných typů poskytuje dobré východisko už Jungmannův Knihopis (srov. s. 313–315).

⁷² Srov. též recenzi primárně citovanou v pozn. 55.

⁷³ Tvrzení o Nádobě zapálené uvádím s jistou licencí, protože se mohla s tímto Sládkovým výběrem časově minout (obě knihy vyšly s vročením 2000).

⁷⁴ Srov. Sládek (2000) na s. 164 a uvedení jiného Magetova kázání v Nádobě zapálené (2000) na s. 167–184 (bibliografický údaj je rozveden na s. 243–244). – Tisk dalšího Magetova text je citován i u Jungmanna, takže se – na rozdíl od Sládka – dostáváme minimálně ke třem tiskům z Magetova díla.

⁷⁵ Patří sem především příležitostný tisk nepomucenského kázání Jana Adama Svobody (Kladno 1995).

⁷⁶ Poznámky k problematice českých pohřebních kázání 16. a 17. století (1992, op. cit. 60).

⁷⁷ Srov. Sládek na s. 255 (1995) a 319 (2000).

přítom i několik dalších kolegů). Zmíněný badatel se sice nezabýval barokní homiletikou primárně, ale stal se v 90. letech osobností, která ke zkoumání baroka podnětně vybízela, napsala též iniciační programovou studii a baroknímu období věnovala i několik cenných příspěvků.⁷⁸ Ze Stichova okruhu nutno v souvislosti s homiletikou zmínit Jaromíra Lindu,⁷⁹ z ještě mladších kolegů Jana Linku, Radka Lungu, Martina Valáška a Jakuba Krče. S výjimkou Jana Linky, který je už autorem několika skutečně přínosných materiálově cenných barokologických příspěvků s polysynkretickým polem homiletiky souvisejících,⁸⁰ jde v případě ostatních zmíněných začínajících badatelů ve vztahu k homiletice spíše o aktivity mluvní (a popularizační), zúročené pouze vydáním ukázek ze tří textů Marka Damascéna a dvou kázání Ondřeje de Waldta, vesměs opatřených pečlivým komentářem s přístupem „soudobé ediční praxi odpovídajícím“.⁸¹

Z badatelů zabývajících se primárně homiletikou (a aspirujících na přínos v této oblasti), nutno konečně ještě zmínit Libora Paveru. Ten si připravil pro homiletické statě východisko nejprve v editování dvou Nitschových kázání (a dále ve čtyřech převážně nitschovských příspěvcích), v recenzích vydávaných homiletických edic (ty zúročil ve svém popularizačním spise *Od středověku k romantismu*), ve zpřístupnění odkazu Josefa Vašici, v přípravě rukopisné nitschovské studie Františka Němce pro vydání a konečně v monografii o Nitschovi.⁸² Ve většině z uvedených prací však převažuje (ve srovnání s přínosem Sládkovým) charakter spíše deskriptivní a popularizační. V souvislosti s vydáním ukázek z Nitschova díla však nutno ocenit výběr tzv. svatebního kázání, v kontextu novodobých edičních aktivit poměrně nově zastoupeného, i jeho stylově adekvátní charakteristiku. Zpřístupnění Vašicova odkazu – a to nejen barokologického – přesahujícího jeho knihu *České baroko* (z r. 1938)⁸³ zveřejněním Vašicových časopiseckých statí se ukázalo jako potřebné, stejně tak je nepochybně cenná Paverova knižní studie, která je zdařilým pokusem o Vašicův lidský a umělecký portrét – a to i na základě materiálů z jeho pozůstalosti.

⁷⁸ Stichova programová studie (v ČL z r. 1996) je do značné míry precizováním již známých zjištění i jejich rozšířením (viz moje hodnocení v novákovském sborníku, op. cit v pozn. 33). – Ze Stichových barokních příspěvků si zaslouhuje pozornosti zejména studie o Antonínu Vokounovi. – Podnětné hodnocení Stichova odkazu je z pera Jana Malury (2003).

⁷⁹ Zmíněný badatel věnoval – z osobnosti do jisté míry s homiletikou spojených – především pozornost Janu Tannerovi (např. 1995), pro zkoumání protestantské homiletiky má význam jeho studie *Psal jsem v údolí pláče* (1995). – Zásadního významu je jeho *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek* (dosud 2 svazky z r. 2003), na němž se podílel jako hlavní editor.

⁸⁰ Např. studii *Vitae sanctorum 1696* (z r. 2001, srov. závěrečný seznam literatury).

⁸¹ Ukázka z *Damascenových nedělních kázání* byly uveřejněny v *Souvislostech a Poslu z Budče* (1994, 1995) s komentářem pod jmény Jakub Krč, Jan Linka, Martin Valášek; dvě Waldtova kázání vydal jako příležitostný tisk v souvislosti s waldtovským výročím a zde konanou konferencí (r. 1995), ze které však dosud nevyšel sborník, Radek Lunga (1997).

⁸² Paverova edice Nitschova svatebního kázání (*Dva ať jsou jedno skrze lásku*) je z r. 1999, ostatní čtyři nitschovské příspěvky z l. 1997–2002, spis *Od středověku k romantismu* z r. 2000, dvě vašicovské práce (Josef Vašica. *Pokus o portét a Vašicovy Eseje ze starší české literatury*) z r. 2001, vydání Němcových studií z r. 2003 (srov. též závěrečný seznam literatury).

⁸³ Srov. pozn. 17 a 19.

Paverova nitschovská monografie (o 21 kapitolách) věnuje Nitschovi pozornost nejprve v širším kontextu homiletického bádání, dále dobových řečnických teorií, speciálně především zabývá srovnáním Nitschovy postily Berla královská s postilou Katechismus katolický Petra Kanisia, dale především Nitschovými uměleckými prostředky, např. jejich antickými reminiscencemi a exemplovou vrstvou. Jako materiálově práce a přínosné se na první pohled jeví právě konkrétně uvedené speciální tematiky. Při jejich srovnání s Paverou vydanou nitschovskou studií Františka Němce však zjišťujeme, že právě v těchto pasážích měl Pavera podstatně usnadněnou cestu, protože přejal nejen Němcův přístup k popise postily (což se může při popisu analogického materiálu stát), ale inspiroval se i jeho závěry, aniž by na náležitém místě textu citoval.⁸⁴ I přes poměrně velkou rozsáhlost Paverova textu (235 stran) se nám ve srovnání s naším račinovským textem a především důkladnou minuciózní nepovrchní prací Františka Němce jeví Paverovo přiblížení Nitschovy postily v zásadě jako méně důkladné, ulpívající na povšechných soudech o homiletické produkci bez těsnějšího vztahu k Nitschovi (např. ve IV. kapitole). Je přitom nesporné, že Pavera napsal jinou nitschovskou monografii než Němec, a to nejen stylově, přinesl závěry na citaci jiného materiálu a pokusil se o ucelenější syntézu.

Pokud jde o úvodní kontext dosavadního nitschovského bádání (jímž Pavera aspiroval na syntézu bádání homiletického), pomineme-li několik nepřesností,⁸⁵ musíme konstatovat, že autor dochází k několika shodným závěrům na shodném materiálu, jako jsou obsaženy v této kapitole, a uvádí i stejné nabízející se citace (z Vlčkových Dějin v souvislosti s Dobrovským, kdy Vlček vyjadřuje své hodnocení katolické homiletické produkce), jeho závěry jsou však minimálně stručnější.⁸⁶ I když byla zmiňovaná Paverova nitschovská knižní studie nařčena – v poněkud vyostřené publicistické aktivitě – v zásadě oprávněně z plagiátorství,⁸⁷ přesto zůstává první publikovanou monotematickou homile-

⁸⁴ V této souvislosti je např. citačně výrazně neetické, že Pavera na s. 66 své monografie uvádí předpoklad o vztahu mezi Nitschem a Kanisiem jako svoje zjištění, a v poznámce k této větě na s. 191 cituje bibliografický údaj Kanisiovy postily, nikoli však to, že se takový závěr nejen poprvé objevil právě u Němce, ale byl jím už i důkladnou materiálovou citací doložen. (Němcovu studii cituje pouze v úvodu svého textu i v závěrečných poznámkách na s. 212, opakují, bez uvedení svých vazeb na zjištění Němcova.) – Analogický Paverův citační přístup je patrný i v jiných jeho zmíněných pracích, např. ve vydání Vašicových studií ze starší české literatury (na s. 17 v pozn. 9) uvádí, že „o Arnu Novákovi jako zakladateli barokistické disciplíny píše ve své studii pro připravovaný novákovský sborník“, i když hlavní referát na toto téma byl pronesen a napsán jinou autorkou (viz závěrečný seznam literatury).

⁸⁵ Za velké (a tendenčně motivované) zjednodušení lze považovat už tvrzení Vašicovo, které Pavera přejímá, že totiž (katolík) Nitsch navazoval intencionálně na předbělohorské (protestantské) slovníkáře (srov. Pavera 2003, s. 18) – vždyť Nitsch neumí Veleslavínovo jméno ani náležitě citovat!

⁸⁶ V této souvislosti nutno zopakovat, že naše račinovská práce (s výjimkou zachycení posledních deseti let homiletického bádání) je v dispozici v knihovně FF MU už v r. 1992 jako práce kandidátská a některé její části byly autorkou vydány v pozmeněné podobě časopisecky, právě např. zhodnocení Vašicova odborného homiletického přínosu (pro opavský sborník z r. 1995, red. Libor Pavera, viz též v pozn. 29).

⁸⁷ Srov. především Trávníček, J.: Ještě k Liboru Paverovi (2004). – Přesnější než hodnocení

tickou edicí, která může širší badatelskou komunitu v dílčích aspektech i své syntetičnosti oslovit.

V přehledu bádání o barokní homiletice je třeba přihlédnout i k exemplové tematice. Exemplum totiž jako samostatný epický útvar bylo vkládáno do jednotlivých kázání s funkcí poučnou nebo zábavnou, především však argumentační. Exemplum barokních kázání je pouze jedním z dílčích problémů homiletického zkoumání, lze je ovšem také studovat jako samostatný fenomén. Eduard Petrů je autorem rozsáhlé knižní studie *Vývoj českého exempla v době předhusitské*,⁸⁸ kterou přesáhl zahraniční výsledek o teorii exempla. Současně tak nejen inicioval české bádání (stejně jako i přístup k problematice na základě exaktních metod), ale svými rozborů je posunul výrazně kupředu. Přestože E. Petrů soustředil svou pozornost na exemplum doby předhusitské ve sbírkách i v kontextu literárních děl, přece jsou jeho názory a závěry platné i pro náš materiál, a proto jsem také z jeho knihy zčásti na příslušných místech této své práce vycházela.

Pozdější stať E. Petrů o barokním exemplu přinesla konkretizace na materiál odlišného, právě zmíněného období.⁸⁹ Konkrétně vycházela z edice žďárských kázání. V intencích své předchozí knižní studie E. Petrů rozlišuje exempla dle původu, navíc hledá význam vlastních autorských označení. Naše práce vznikla dříve než stať Eduarda Petrů týkající se barokního exempla, nemohla na ni tedy navazovat. Překvapivě vycházíme z bohatšího (račínovského) materiálu a jemu také odpovídají naše zjištění, jak je patrné především z naší argumentace ve vztahu k citacím. Na jiném materiálu však dokládáme v zásadě stejnou tezi Eduarda Petrů, že barokní exemplum bylo diferencováno, sloužilo jako doklad, jeho základní funkce byla ilustrativní. Nutno také dodat, že zdůrazňujeme navíc přesvědčovací funkci exempla z hlediska struktury kázání a analyzujeme zdroje exemplové obraznosti. Konečně nutno doplnit, že exemplum se – v souvislosti s vydávanými homiletickými texty zabývali jak Miloš Sládek, tak Libor Pavera. K teorii barokního exempla však žádný z nich nepřinesl žádné závěry, na které bychom mohli navazovat.⁹⁰

Z uvedeného přehledu přesto vyplývá, že doposud byla v oboru studia barokní homiletiky vykonána záslužná práce, pochopitelně však stále zůstává – pro zpřesnění výsledků naší barokologie – řada vývojově důležitých osobností, kterým bude nutno věnovat badatelskou pozornost. Jedním z takových autorů byl Karel Račín.

Paverova textu jako plagiátu by však bylo hodnocení o nedostatečné citační etice s tendencí přisvojovat si neoprávněně badatelské prvenství za využívání cizích výsledků práce, což zbytečně Paverovu jinak záslužnou a pilnou práci v oblasti homiletického bádání i jeho vlastní přínos degraduje. – Důkladné srovnání Němcovy a Paverovy studie podala Hana Kusáková (viz závěrečný seznam literatury).

⁸⁸ Praha 1966.

⁸⁹ Z r. 2003, viz závěrečný seznam literatury.

⁹⁰ O exemplu Sládek (2000: především III. kap.) a Pavera (2003: především ve XII. kapitole). Sládek cituje E. Petrů, jeho zjištění doplňuje, Pavera nepřichází s ničím, co bychom mohli – ve vztahu k našim zjištěním – hodnotit jako nové závěry.